

IZBRANI VIDIKI ZAPOSLOVANJA BENEŠKIH DEKLET V GOSPODINJSTVIH ITALIJANSKIH MEST: TIHA, GRENKO-SLADKA, NIKOLI POVSEM IZREČENA IN SLIŠANA ZGODBA

Jernej Mlekuž

COBISS 1.01

UVOD¹

Henshall Momsen v knjigi *Gender, Migration and Domestic Service* (1999, 1) ugotavlja, da je v današnjem globalizirajočem se svetu mogoče slišati vse večjo potrebo po marginaliziranih, nevidnih, podrejenih glasovih. Kljub zelo dolgim zgodovinskim koreninam so bili med najbolj neslišanimi migrantje, zaposleni kot delavci, pomočniki v gospodinjstvih, med katerimi izrazito prevladujejo ženske. Kot nadalje ugotavlja avtorica, so bile te ženske vse do današnjih dni večinoma nevidne v migracijskih podatkih, ostale so nezabeležene v popisih prebivalstva in ponavadi zunaj dosega delavskih sindikatov in nevladnih organizacij.

Vse naštetu bo držalo tudi za izseljevanje deklet iz Beneške Slovenije² v gospo-

¹ Besedilo je delni rezultat projekta "Dikle – tiha zgodba", ki je raziskovalno-interpretativni projekt o dekletih iz Beneške Slovenije, ki so se v italijanskih mestih zaposlovale kot gospodinjske pomočnice. Izvedbo projekta je v letu 2003 sofinanciralo Ministrstvo za kulturo RS.

² Ime Beneška Slovenija/Slavia Veneta po mnenju nekaterih avtorjev označuje Nadiške doline oziroma Nadiško Beneško Slovenijo, celotnemu slovenskemu delu nekdanje beneške posesti pa naj bi ustrezalo italijansko ime Slavia. Ta ugovor naj bi veljal le do neke mere za italijansko terminologijo in še pri tem le zato, ker so bile Nadiške doline sorazmerno pogostejše omenjene v zgodovinski literaturi v primerjavi z območjem terskega porečja, ki je bilo bolj odmaknjeno od čedadskega upravnega središča in tudi strateško manj pomembno (Stranj, 1999, 110).

Večina avtorjev pred drugo svetovno vojno in po njej je prištevala k Beneški Sloveniji tudi dolino Rezijo, ki jo danes večinoma obravnavajo kot ločeno enoto. Nasploh lahko v literaturi zasledimo zelo pestro paleto imen, ki glede na čas nastanka in uporabe, takratni politični ter narodni oziroma nacionalni kontekst bolj ali manj jasno označujejo ta, s slovensko ali slovansko govorečim prebivalstvom poseljen prostor. Pri italijanskih avtorjih je tako najpogostejše uporabljeno ime »Slavia« (v smislu ozemlje Slavov, tj. Slovanov), ki se mu navadno dodaja še pridevnik, ki ga podrobneje označuje: »Italiana« (označuje državni okvir te pripadnosti), »Veneta« (ima le še zgodovinski pomen), »Friulana« ali »Udinese« (kaže na povezanost s Furlanijo). Poleg Beneške Slovenije je v slovenskem jeziku še pogost izraz Benečija, ki je tudi med domačini najbolj razširjen ožji lokalni izraz (Stranj, 1999, 109). V *Enciklopediji Slovenije* (Ferenc, 1987, 227) pa najdemo tudi izraz Slovenska Furlanija. Najbolj sintetičen opis pomenov imena Beneška Slovenija je najverjetneje izpod peresa zgodovinarja Grafenauerja (1977).

Pri uporabi imena Beneška Slovenija mislim na območje Nadiških in Terskih dolin oziroma Nadiške Beneške Slovenije in Terske Beneške Slovenije, kjer sem v prvi polovici leta 2003 za

dinjstva italijanskih mest, tako imenovanih »dikel«.³ Zato ni čudno, da se tega pojava drži tančica skrivnosti in da takšna ali drugačna stereotipna predstava rada oziroma pogosto zakrije kompleksnost pojava.

Pojav odpira številna vprašanja, na katera ne želim in niti ni mogoče odgovoriti v tem besedilu. Moja naloga je v resnici enostavna, toda preden vam jo izdam, bi rad poudaril, da ni vedno lahko gledati na pojav neobremenjeno ali »nevtrarno«, saj se skoraj nikoli brezbrizno ne dotika razlikovanj in izključevanj, ki jih prinašajo rasa, etničnost, razred, spolnost, religija, izobrazba itd.

Do »dikel« tako (nikakor) ni mogel ali znal biti brezbrizen dolga leta edini časopis Beneških Slovencev *Matajur*: »*Mi furlanski Slovenci vemo, da je delo dikl težko, poniževalno in nagobarno za vsako žensko, zlasti za mlado. Mi ne bi bili radi, da bi še nimar propadalo sto in sto naših žena in čeč, da bi se moralno pokvarjale, izgubljale zdravje, kot se to še dogaja. Nobeden še tako dober zakon ne more tega preprečiti. A meštir [poklic] je maledet [prekletstvo], tega se loti ženska samo takrat, kadar ne more dobiti drugega dela, ta meštir je suženjski, je ostanek starih časov ... Proti temu se morajo boriti tudi naše žene in čeče, ki so dikle. Boriti se morajo zato, da ta sramota enkrat genje, da tega našega suženjstva, te prave schiavitu [suženjstvo] ne bo več*« (Anon., 1958a, 2).⁴

Je bil ta »meštir« res »maledet«, »suženjski«? Je bil res sramota? In so se ga res dekleta lotila, le ko niso mogla dobiti druge zaposlitve? Je na ta pojav mogoče res gledati tako enopomensko, enoznačno in ali je vsem »vključenim« in njihovim bližnjim pomenil isto stvar? Na ta vprašanja bom poskušal odgovoriti s pomočjo osebnih pričevanj nekdanjih »dikel«, njihovih bližnjih in vseh, ki so imeli »čast« tako ali drugače opazovati ta pojav. Pri tem se seveda zavedam kuhinje časa, ki tako rada spreminja okuse. Pogled oziroma odnos »dikel« in vseh ostalih do obravnavanega pojava je bil nekdanj lahko precej drugačen, kot ga je bilo meni dano ujeti dandanes.⁵

potrebe tega besedila opravi več pogovorov. Veliko v tem besedilu uporabljenega gradiva (tako ustnega kot pisnega) sem v Nadiški Beneški Sloveniji nabral tudi v letih 2000 in 2001, in sicer kot gradivo za magistrsko delo (Mlekuž, 2002).

³ »Dikla« je dialektološki izraz za dekle ali služkinjo. V socializmu je izraza nadomestil ali poskušal nadomestiti politično nevtralniji izraz gospodinjstva pomočnica.

Pri tem je potrebno poudariti, da se dekleta iz Beneške Slovenije niso zaposlovala kot gospodinjstva pomočnice samo v italijanskih mestih, ampak so predvsem v letih v po drugi svetovni vojni pogosto našla zaposlitev tudi v tujini, predvsem v Belgiji, Veliki Britaniji in Švici. V Švici so tako v letih 1950–60 italijanske gospodinjce, zaposlene v hišni pomoči pri družinah, predstavljale tretjino vseh italijanskih priseljencev v Švico (Anon., 1986, 93–96). V tem besedilu sem se, kot je razvidno že v naslovu, omejil samo na zaposlovanje beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest.

⁴ Barbičeva in Brezigar-Miklavčičeva (1999) ugotavljata, da je odnos do izseljevanja žensk zaradi dela, ki se od sredine 19. do sredine 20. stoletja odraža predvsem v pisanju moških v časopisnih člankih, uradnih dopisih in poljudni literaturi, v veliko primerih odnos obtoževanja in obžalovanja zaradi »moralnega ter fizičnega propada« teh žensk, ki mu sledita »zaslužena kazen« in kes. Avtorici kot primer tega odnosa navajata ljudsko pesem o lepi Vidi, ki je verjetno bolj znana v priredbi Franceta Prešerna iz leta 1831, in Aškerčevo pesnitev Egipčanka, prvič objavljeni leta 1909.

⁵ Zgodba, pripoved ali pričevanje je konstrukcija in se prav tako dotika družbenih percepcij kot

ZAPOSLOVANJE ŽENSK V GOSPODINJSKEM SEKTORJU: BEŽEN DRUŽBENOZGODOVINSKI PREGLED S Poudarkom NA ITALIJANSKEM PRIMERU

Ni potrebno posebej poudariti, da zaposlovanje nedružinskih članov v gospodinj-skem delu lahko najdemo v zelo različnih zgodovinskih obdobjih, na zelo različnih koncih zemeljske žoge. Spremembe, ki jih je ta sektor oziroma tip zaposlovanja doživeljal v zadnjih sto ali dvesto letih, so bile največkrat razlagane in razumljene v povezavi z industrializacijo ter modernizacijo družbe. Industrializacija in modernizacija naj bi povzročili povečanje števila zaposlenih v gospodinjstvem sektorju, saj ti oblikujeta srednji razred, ki kaže potrebe po pomoči v gospodinjstvem delu, in na drugi strani nekvalificirano žensko delovno silo (Henshall Momsen, 1999, 2). Tako je npr. mehanizacija v kmetijstvu v 19. stoletju odpeljala v mesta mnogo podeželskih deklet na lov za zaposlitvijo v gospodinjstvi sektor družin srednjega razreda; v Angliji je bilo v drugi polovici 19. stoletja kar dva milijona žensk zaposlenih v gospodinjstvem sektorju, kar je pomenilo 40 % takrat vseh zaposlenih žensk. Med drugo svetovno vojno so gospodinjске pomočnice večinoma našle nove zaposlitve, s tem ko so se odprla nova delovna mesta za ženske (Greson in Lowe, 1994). Boserup (1970, 103) poudarja, da je gospodinjstvo delo lastnost dežel v prehodnem obdobju ekonomskega razvoja. Po njegovem mnenju število zaposlenih žensk upade zelo hitro, ko se pojavijo nove zaposlitvene možnosti za ženske, ko se zmanjša število članov v družinah srednjega razreda in ko mehanizacija in komercializacija olajšata in skrajšata hišna opravila.

Toda regionalne razlike so kljub modernizaciji in industrializaciji ostajale očitne. Od srednjega veka dalje so bili hišni posli pogostejši v severni kot pa v južni Evropi in kljub razcvetu zaposlitev v industriji od sredine 19. stoletja dalje so se te poteze nadaljevale. V Belgiji ob popisu leta 1890 tako npr. najdemo 11,5 % prebivalstva v navedeni kategoriji (13,6 % moških in 9,6 % žensk), medtem ko je bilo v Italiji po popisu leta 1861 1,5 % moških in 2,9 % žensk (Reher, 1998, 208).

realnosti. Razlikovanje antropologa Brunerja (1986, 6) med *realnostjo* (kar je, obstaja v resnici, kar koli naj že to bo), *izkustvom* oziroma *izkušnjo* (kako se realnost kaže v zavesti) in *izraznostjo* (kako je individualno izkustvo oblikovano in izraženo) se tako v življenjski zgodovini oziroma biografiji nanaša na razlikovanje življenja kot živetega (realnost), življenja kot izkustvenega (izkustvo) in življenja kot povedanega oziroma izrečenega (izraznost). Le naiven pozitivist bo tako verjel, kot poudarja Bruner, da je izraznost enaka realnosti.

V skladu s tem lahko predpostavljamo, da pripoved obstaja med dejanskim vedenjem in družbenimi predstavami ter pričakovanji, z dodanimi spremembami skozi čas, ki jih pogojujejo naknadno spremenjene norme in vrednote, ki vplivajo na percepcijo (Vandsemb, 1995, 413). Pripovedovati zgodbo torej ne pomeni le govoriti in se spominjati, ampak tudi rekonstruirati pomen preteklosti s pozicije sedanjosti ter dati pomen preteklosti tako, da ima pomen za sedanjost. Bruner (1986, 11) pravi, da je pomen vedno v sedanjosti, je tukaj in sedaj. Torej v tovrstni komunikaciji »ne gre namreč za 'čisto' mišljenje in delovanje intervjuvanca, temveč za njegovo mišljenje in delovanje v kontekstu socialnih pogojev vsakdanjega življenja« (Adam, 1982, 189).

Proti koncu 19. stoletja je v Italiji postalo zaposlovanje podeželskih deklet v premožnejših mestnih gospodinjstvih vse bolj množičen pojav, ki se je izrazito povečal z agrarno krizo (Mestieri da donna, 2003, 4).

Žal kljub večmesečnemu iskanju fizično nisem prišel v stik s literaturo, ki bi ta pojav v italijanskem merilu predstavila zgodovinsko in družbeno kompleksno. (Literature sem sicer izbrskal kar veliko, toda zaradi »logističnih« težav mi večinoma ni bila dostopna.) Našel sem le nekaj drobcev, predvsem življenjskih zgodb nekdanjih gospodinjstvih pomočnic, objavljenih v časopisih ali na spletnih straneh (glej npr. <http://www.regione.veneto.it/videoinf/periodic/precedenti/num32/balie.htm>). Te skupaj z zgodbami iz Primorske in Beneške Slovenije pričajo, da je šlo že od dvajsetih let 20. stoletja za zelo množičen pojav v italijanskih mestih. Dostopna literatura (Kalc in Kodrič, 1992, 206; Pagani, 1968, 161–178; Barbič in Miklavčič Brezigar, 1999, 44) in pričevanja »dikel« iz Beneške Slovenije kažejo na množičnost zaposlovanja deklet iz Furlanije in Primorske v italijanskih mestih v obdobju med svetovnima vojnama. (Veliko redkeje pa nekdanje »dikle« omenjajo dekleta in žene iz drugih italijanskih pokrajin. Zgolj iz pričevanj »dikel« seveda ne moremo izpeljati nobenih resnejših sklepov, saj so te imele hipotetično več stikov s svojimi bližnjimi kot z dekleti iz drugih delov države.)

Pojav zaposlovanja deklet ali žena v italijanskih gospodinjstvih pa niso le »tempi passati«, ni le zgodovina. V Italiji je tudi dandanes zaposlovanje v gospodinjstvih še vedno predvsem del zelo široke črne ekonomije, ki sloni predvsem na priseljevanju deklet ali žena iz neevropskih držav (Campani, 1993; Barsotti in Lecchini, 1995; Decima, 2001 idr.).⁶

ZAPOSLOVANJE DEKLET IZ BENEŠKE SLOVENIJE V GOSPODINJSTVIH ITALIJANSKIH MEST: GROBI ORIS DRUŽBENOZGODOVINSKEGA OZADJA POJAVA S POUČENJEM NA OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Izrazit porast izseljevanja deklet iz Beneške Slovenije in celotne Furlanije, ki so se kot služkinje zaposlovale v gospodinjstvih italijanskih mest, naj bi se po podatkih različnih avtorjev pojavil v obdobju po prvi svetovni vojni (Kalc in Kodrič, 1992, 206;

⁶ Leta 1984 so legalne priseljenke iz držav, ki niso bile članice Evropske skupnosti, zaposlene v gospodinjstvih, predstavljale 6 % od vseh priseljenk, zaposlenih v gospodinjstvih. Toda tri leta kasneje, leta 1987, se je ta delež dvignil že na dobrih 52 % (Campani, 1993, 206). Te so se priseljevale predvsem s Filipinov, Kapverdskega otočja, Šrilanke, Tajske, iz Argentine, Kolumbije, Brazilije, Salvadorja in Peruja. Hoskyns in Orsini-Jones (1995, 63) razlagata vlogo služkinj v Italiji z naslednjimi besedami: »Italijanske žene so zelo ponosne na hišo in imajo rade pomočnike v hiši. Odkar so zelo redke italijanske žene, ki so pripravljene sprejeti delo [gospodinjstvske pomočnice], je priseljenka najlažja izbira, saj je ni težko najti, pripravljena je delati veliko ur in če ni dokumentirana, se ne more pritoževati nad odnosom delodajalca.« Prav tako je pogosto kritizirana neučinkovitost italijanskega socialnega sistema, ki sili žene, da pazijo na starejše in bolne sorodnike, s tem pa se povečuje potreba po zaposlitvi, delu v privatnih gospodinjstvih (Campani, 1993).

Pagani, 1968, 161–178). Temu so botrovali podobni ali celo enaki dejavniki izvirnega okolja (»push« faktorji) kot drugim oblikam izseljevanja s tega skrajnega zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja.⁷ Podlaga za izseljevanje na celotnem furlanskem območju in v Beneški Sloveniji je bila struktura agrarne družbe, ki ni bila pripravljena sprejeti inovacij kapitalistične narave, medtem ko je na drugi strani vse bolj postajala odvisna od zunanjega tržišča in družbenoekonomskih vplivov. Izrazita zemljiška razdrobljenost in majhnost kmetij,⁸ način vodenja gospodarstva, slonečega na patriarhalni

⁷ Izseljevanje iz (Nadiške) Beneške Slovenije se v splošnih zgodovinskih potezah prekriva z izseljenjskim pojavom v hribovitih predelih Furlanije in v širšem vzhodnem alpskem loku, toda z določenimi posebnostmi. Ta selitvena gibanja z zelo dolgo tradicijo (v Karniji in Reziji so se pojavila že vsaj v 15. ali 16. stoletju), so se okrepila v 19. stoletju v povezavi s širšimi družbenogospodarskimi in demografskimi spremembami, do katerih je prihajalo pod vplivom kapitalistične gospodarske in družbene modernizacije. Kriza tradicionalne agrarne ekonomije in vse večji razkorak med potrebami naraščajočega prebivalstva ter resursi hribovitga okolja sta prebivalstvo silila k vse pogostejšemu iskanju dodatnih virov zaslužka prek raznih oblik sezonskega oziroma začasnega izseljevanja. Ta odliv prebivalstva se je po drugi strani usklajeval z razvojem tržišča dela. Predvsem moški in sčasoma tudi vse bolj ženske so od pomladi do jeseni odhajali na delo po avstro-ogrskih deželah in širši Srednji ter deloma Vzhodni Evropi, kjer so se zaposlovali kot delavci na mestnih gradbiščih, v opekarnah in pri gradnji prometne in druge javne infrastrukture (Kalc, 2000, 175–176). Vse do začetka prve svetovne vojne je sezonsko izseljevanje po mnenju Kalca in Kodričeve (1992, 205) predstavljalo glavnino izseljenjskega toka iz (Nadiške) Beneške Slovenije (statistika je do leta 1903 razlikovala med sezonskim in stalnim izseljevanjem), toda avtorja hkrati navajata vire, ki kažejo na prisotnost izseljencev iz špeterskega okrožja med furlanskimi migranti v Severni Ameriki na začetku 20. stoletja.

V letih po prvi svetovni vojni začnemo beležiti trajnejšo in nasploh številčnejšo emigracijo iz Beneške Slovenije. Pojavile so se nove lokacije izseljevanja, predvsem Francija, kamor se je v letih 1918–20 izselila več kot polovica od skupno dobrih 16.000 emigrantov iz Videmske pokrajine; med njimi tudi velik del emigrantov Beneške Slovenije. Francija je vse do 30. let 20. stoletja sprejela največji del izseljencev iz Beneške Slovenije, vse več pa jih je odhajalo tudi v belgijske rudnike in Argentino (Clavora in Ruttar, 1993, 109). Po prvi svetovni vojni se je nadaljevala italijanska politika izvažanja delovne sile. Izseljevanje je tako pomenilo gospodarski vir za ljudi in državo, ki je tako lajšala socialni pritisk in pridobivala bogastvo iz tujine v obliki denarnih pošiljk. Od tod tudi skrb države za zaščito izseljencev, organizacijo izseljevanja in asistenco Italijanom v izseljenstvu. Vse se je spremenilo leta 1927 z novo demografsko politiko, ki je težila k večanju števila prebivalstva. Izseljevanje, predvsem v tujino, tako na ravni države postane negativno vrednoteno in kriminalizirano (Kalc, 1996, 25–28). Posledice tovrstne državne politike so se kazale tudi v nastanku novih tipov emigracije, ki so potekali skoraj izključno znotraj državnega ozemlja (Treves, 1976). Javna dela (večinoma melioracije zemlje v Littoriji /Latina/), ki jih je izvajala vlada, so zvale tudi mnoge družine iz Nadiških dolin (Anon., 1986, 57).

⁸ Po podatkih Don Eugenia Blanchinija (1952), pričevalca beneško-slovenskih razmer s konca 19. stoletja, je bila posest v špetskem okraju »tako razdeljena in razdrobljena, da pogosto nosi en oral zemlje po 70 in tudi 80 parcelnih števil« (ibid., 3). Isti avtor navaja podatke iz poročil županstev perfekturi in podatke davčnih uradov za špeterski okraj za leto 1885, po katerih je bilo na skupni površini dobrih 16.155 hektarov skupno 171.231 parcelnih števil, ki so bile v lasti 8.452 posestnikov. Število prebivalcev v špetskem okraju je po teh podatkih znašalo 18.177 oseb. Torej je bila povprečna velikost parcele 0,09 hektara, povprečno na prebivalca manj kot hektar. Paganijeva (1968, 160) prav tako poudarja, da v Beneški Sloveniji ni bilo niti enega veleposestnika, redki pa so bili tudi uspešni srednje veliki posestniki.

družini (v Beneški Sloveniji je večji del kmetije in ostalega premoženja praviloma pripadal prvorojencu), bolj ali manj samooskrbna naravnost kmetij, na drugi strani pa še nagla demografska rast in z njo povezana kriza patriarhalne družine ter visoko davčno obremenjevanje so bili najverjetneje ključni dejavniki izvirnega okolja, ki so botrovali izseljevanju iz Beneške Slovenije v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja (Kalc in Kodrič, 1992, str. 199).

Izseljevanje, ki se je nadaljevalo kmalu po končani drugi svetovni vojni (temu bom zaradi dostopnosti osebnih pričevanj dal prednost), je potrebno na eni strani razumeti kot nadaljevanje tendenc, ki so botrovale emigracijskim procesom pred drugo svetovno vojno. Te se vežejo, kot je bilo napisano že zgoraj v nekoliko drugačnem jeziku, predvsem na težke oziroma, kot opisujejo nekateri avtorji, krizne družbenogospodarske razmere v Beneški Sloveniji in Furlaniji nasploh. Tudi časopis *Messaggero Veneto*, ki je še dolgo po drugi svetovni vojni veljal za režimsko trobilo (takrat vladajoče krščanske demokracije) in mu tako (najverjetneje) ni bilo v interesu, da načenja probleme, za katere naj bi (med drugim) skrbel državni aparat, je pisal, da »... *prebivalstvo nadiških dolin živi v izrazito neugodnih razmerah*« (Anon., 1956, 1). Gospodarstvo, ki je temeljilo skoraj izključno na obdelavi zelo razdrobljenih površin (57,6 % lastnikov je posedovalo manj kot hektar obdelovalne zemlje), je omogočalo zelo malo dohodkov: tako leta 1952 kar 4,46 % posestev v Nadiških dolinah ni dajalo nikakršnega dohodka, 92,67 % posestev je prinašalo letno 12.000 lir in le 0,14 % jih je nudilo dohodek, višji od 36.000 lir. Za primerjavo navedimo povprečni letni dohodek v Furlaniji (v pokrajini Videm in Pordenone), ki je v istem letu znašal 162.000 lir, kar je takrat predstavljalo 79,2 % vseitalijanskega državnega povprečja (Komac, 1990, 125).

Na drugi strani sta bili za jakost in smer izselitvenih tokov v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni ključni dve vrsti državnih ukrepov oziroma posegov. Prvi, neposredni ukrep na državno politiko izseljevanja, sega v leto 1947, ko je italijanska vlada izvedla devalvacijo valute, zaradi česar je državno gospodarstvo zabredlo v dolgo depresijo, ki jo je vlada reševala s programiranim odlivom delovne sile.⁹ Vpliv na izseljevanje pa so imeli prav tako, sicer posredno, tudi zakoni, namenjeni usmerjanju

⁹ Legalno emigracijo je italijanska vlada uravnavala s pogodbami s tistimi državami, ki so potrebovale delovno silo, tako da se je istočasno del ustvarjene proizvodne vrednosti italijanskih emigrantov pretvoril v dobavo surovin (predvsem premoga). Pogodbe so bile sklenjene z različnimi državami (Francijo, Nizozemsko, Švedsko, Veliko Britanijo, Luksemburgom, Belgijo, Švico idr.) za različna delovna področja in za različne kvote emigrantov. Tako so na primer pogodbe z Belgijo, sprejete v letih 1946 in 1947, regulirale dotok, delovne pogoje, plačilo in socialno zavarovanje 50.000 rudarjev. Italijanska vlada se je obvezala, da bo poslala vsak teden 2.000 moških, ki so našli zaposlitev v belgijskih rudnikih. Tako je bil že leta 1948 vsak tretji rudar v Belgiji Italijan in med njimi je bilo veliko številno izseljencev iz Beneške Slovenije. Pogodbe z nekaterimi državami so urejale tudi zaposlovanje žensk; tako so npr. številne izseljenke iz Italije dobile zaposlitev v Belgiji kot gospodinjske pomočnice in delavke v tovarnah. Seveda pa je bil birokratski sistem v posameznih obdobjih pri izdajanju prošelj za zaposlitev tako počasen, da ni dohajal zaposlitvenih priložnosti. Tako večkrat priseljencev na delovno mesto niso napotili pristojni uradi, ampak sorodniki ali prijatelji, ki so že imeli zaposlitev v tujini (Anon., 1986, 93–96; Komac, 1990, 136–140).

prostorskega razvoja v gorskih območjih, ki so bolj ali manj načrtno povzročali praznjenje Beneške Slovenije.

Seveda ostaja še cel kup vzrokov, med katerimi je potrebno nakazati tudi nekatere bolj subjektivne ali manj opazne narave, ki so oblikovali splošno družbenokulturno klimo v izvornem prostoru: izseljevanje je po izrazitem izseljenskem obdobju med svetovnima vojnama prešlo v ekonomsko logiko vsaj določenega dela prebivalstva; močno se je začela krhati avtoriteta patriarhalne družine, kar je imelo velik vpliv na opuščanje osrednje dejavnosti Beneških Slovencev – kmetijstva in posredno s tem tudi na izseljevanje; nikakor ne smemo zanemariti tudi družbenokulturnih vplivov modernizacijskih dejavnikov; oblikovanje nove državne meje (ki je bila vsaj v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zelo zaprta in ideološko ter simbolično zelo obremenjujoča); težke družbenogospodarske razmere so poudarile občutek perifernosti; stopnjeval se je politični in nacionalistični pritisk, ki se je najbolj jasno kazal v ustrahovanju tako imenovanih trikoloristov in kasneje patriotov itd.

Izseljevanje, ki je bilo do šestdesetih let usmerjeno predvsem v tujino,¹⁰ je postalo osrednja determinanta povojnega razvoja Beneške Slovenije z vsemi demografskimi, socialnimi in gospodarskimi posledicami.¹¹ V prispevku z naslovom *Ali je to jesen*, objavljenem v časopisu *Matajur*, nam o pravi patološkosti pojava izseljevanja v Bene-

¹⁰ Izseljevanje je bilo še leta 1961 usmerjeno v tujino, kot je razvidno iz spodnje tabele. Če seštejemo odsotne po popisih leta 1951 in 1961 (ti so praviloma postali dokončni izseljenci), vidimo, da je bilo v drugih občinah Italije skupno 3302 začasno odsotnih oseb, v tujini pa 6.114 oseb, torej skoraj dvakrat več v tujini. Izseljevanje je bilo usmerjeno predvsem v zahodnoevropske države, ki so v rastočih industrijskih panogah, rudarstvu ter deloma kmetijstvu in gozdarstvu potrebovale delovno silo.

Primerjava odsotnih za popisa v letih 1971 in 1981 pa pokaže skoraj popolnoma obrnjen sliko: v drugih občinah Italije je bilo 1.412 začasno odsotnih oseb in v tujini 610 oseb. Šele kasnejši val izseljencev se je tako obrnil bližje izvornemu kraju.

Tabela 1: Začasno odsotno stalno prebivalstvo po kraju naselitve v desetih občinah Beneške Slovenije v obdobju od 1951 do 1981

popis	v Italiji	v tujini	skupaj	stalno preb.	% začas. odsot. preb.
1951	1413	2243	3674	24614	14,9
1961	1871	3871	5742	21291	27,0
1971	911	461	1372	13845	9,9
1981	510	149	659	11483	6,1

(Vir: ISTAT, popisi prebivalstva)

¹¹ Velike razlike so obstojale tudi znotraj beneškoslovenskega ozemlja. Kot sta pokazala Clavora in Ruttar (1985, 116–119; 1993, 112–113) za Nadiške doline, je bil upad prebivalstva največji v višjem, gričevnatem svetu, v ravninskem, nižjem svetu pa je izseljevanje kazalo manj izrazite posledice. Tako je npr. v občini Dreka, ki v celoti sodi v višji, gričevnati svet, v tridesetletju 1951–81 število prebivalcev upadlo s 1.329 na 359 oseb, torej na 26 % začetne vrednosti! Na drugi strani pa se je v občini Špeter, ki leži pretežno v nižinskem in ravninskem svetu, v omenjenem tridesetletju število prebivalcev zmanjšalo s 3.088 na 2.066 oseb, torej na 67 % vrednosti iz leta 1951.

ški Sloveniji govori naslednje poročilo: »Živimo pač življenje krajev, kjer kmetijstvo propada in kjer dajejo ton življenju emigranti: dobra plača – dobra letina, slaba plača – slaba letina. Ni več prave jeseni, ker nismo odvisni več od zemlje in zato ne moremo več uživati tistih dobrih stvari, ki jih je poprej prinašala jesen. (...) Zdi se nam, da smo kot lastovke, ki komaj čakajo, da bi šli kam drugam, kjer je bolje in bolj veselo. Doma so nam podrl gnezda in se ne moremo ustaviti« (Anon., 1959b, 1).

O zaposlovanju beneških žensk v gospodinjstvih italijanskih mest ne najdemo podrobnejše študije,¹² čeprav je nedvomno šlo za zelo množičen pojav. V enem od številnih prispevkov o tej problematiki v časopisu *Matajur* iz leta 1961 najdemo oceno, da je bilo ob uradnih 806 v tujini živečih ženskah iz sedmih občin Nadiških dolin gotovo prav toliko deklet zaposlenih v gospodinskih dejavnostih v severnoitalijanskih mestih (Anon., 1961b, 1).¹³ Iz nobene statistike namreč ne moremo razbrati izseljevanja gospodinskih pomočnic v italijanska mesta, tako zaradi narave popisov kot zaradi zaposlovanja teh na črno. Večina jih je bila tako po uradnih statistikah uvrščena v kategorijo neaktivno prebivalstvo. V tej kategoriji je bilo po popisu leta 1951 v 10 občinah Beneške Slovenije uvrščenih 6.933 žensk, od tega jih je bilo 5.292 zaposlenih

¹² Večinoma najdemo ta pojav (bolj ali manj) na kratko predstavljen v nekaterih študijah, ki se dotikajo izseljevanja iz Beneške Slovenije ali iz nekega ožjega ali širšega območja (glej Anon., 1986, 157–171; Anon., 1990, 23–24; Kalc in Kodrič, 1992, 206; Kalc, 2002, 62–65). V Furlaniji ta pojav omenjata tudi Pagani (1986, 173) in Lorenzon ter Mattioni (1962, 38–40, 62–63). Kodričeva (1990, 99–102) pa je objavila osebno pričevanje služkinje in varuške iz Rezije.

¹³ Pri upoštevanju spolne strukture odhajajočih vidimo, da so med izseljenci prevladovali moški. Toda kot je razvidno iz spodnje tabele, je delež ženskega prebivalstva med izseljenimi stalno naraščal, predvsem v selitvenem toku v druge italijanske občine. Največji porast ženskega izseljevanja beležimo med popisoma v letih 1951 in 1961.

Tabela 2: Izselitve iz desetih občin Beneške Slovenije po območju priselitve in spolu v obdobju od 1951 do 1981

popis	smer	moški	ženske	skupaj	% žensk
1951	Italija	1034	397	1431	27,7
	tujina	1574	696	2243	31,0
	skupaj	2581	1093	3674	29,7
1961	Italija	947	924	1871	49,4
	tujina	2615	1256	3871	32,4
	skupaj	3562	2180	5742	38,0
1971	Italija	454	457	911	50,2
	tujina	377	84	461	18,2
	skupaj	831	541	1372	39,4
1981	Italija	227	283	510	55,5
	tujina	95	54	149	36,9
	skupaj	322	337	659	51,1

(Vir: ISTAT, popisi prebivalstva)

v domačih gospodinjstvih, 2.103 ženske pa so bile uvrščene v kategorijo aktivno prebivalstvo. Na drugem mestu najdemo podatek, da je med 50.000 »diklami« v Rimu nekaj sto deklet iz Beneške Slovenije (Anon., 1957, 1). O množičnosti in pomembnosti tega pojava (vedeti moramo, da je večina »dikel« pošiljala večino svojega denarja domov v skupni družinski oziroma gospodinjski fond) priča tudi naslednje besedilo iz navedenega časopisa: »Dikle so ena najvažnejših socialnih plasti našega naroda. Če gre njim slabo, gre vsem nam slabo, če so one slabe, smo vsi mi slabi. Zato pomagajmo našim diklam, ker s tem pomagajmo tudi vsem nam« (Anon., 1957, 1).

Ta pojav je potrebno obravnavati zelo kompleksno, s številnimi, globokimi posledicami v izvorni družbi, za kar na tem mestu nimamo dovolj prostora. Kot primer ene od »klasičnih izseljenskih ran« podajmo naslednje grenko besedilo iz *Matajurja*: »Poprej so mnoge naše dikle-domestiche-assistenti di casa delale nekaj let, prišparale precej denarja zato, da so se vrstile domov in se poročile z domačimi puobi [velika večina informatork je varčevala za doto]. Zdaj so pa strašno redke naše ženske, ki delajo po mestih, da bi se hotele za nimar [vedno] vrniti domov. Pridejo še pogledati: prva leta so za vsako licenzo doma, potem bolj redko, dokler ne pozabijo na svoj kraj. (...) Smo pred problemom kot toliki drugi italijanski kraji, da bomo v nekaj letih, če pojde tako naprej, ostali brez mladih žensk, da ne bodo tudi tisti naši puobi, ki bi radi ostali doma, se mogli oženit, da ne bo gospodinj za naše kmetije, za družine, za dom« (Anon., 1959a, 1).

Pojav »dikel« je v drugi polovici šestdesetih let začel postajati vse manj množičen, tako da v prvi polovici sedemdesetih let že težko najdemo ženske oziroma dekleta iz Beneške Slovenije, ki so odhajale služiti k družinam v italijanska mesta. Vzrokov, ki so botrovali zamrtju pojava v Beneški Sloveniji, bi lahko našli več in te je potrebno iskati predvsem v družbenih, ekonomskih in administrativnih spremembah tako v Beneški Sloveniji kot v Italiji. Toda razlike so bile opazne tudi med posameznimi območji Beneške Slovenije. V Nadiških dolinah je npr. ta pojav zelo hitro zamrl z razcvetom industrije v ravninskih predelih Furlanije (industrijski trikotnik okoli Manzana). Dekle iz Dolenjega Marsina,¹⁴ ki je od svojega 12. leta, to je od leta 1964, služila pri družini v Vidmu, je po 9 letih gospodinjanskega dela odšla za tekoči trak v lesno predelovalnico v Manzano. Ker iz domače vasi ni imela javnega prevoza do delovnega mesta (kot so to imele nekatere druge vasi v Beneški Sloveniji), si je s stričevo pomočjo kupila avto, saj je vsak dan odhajala na 54 kilometrov oddaljeno delovno mesto. Podobnih primerov bi lahko našli še veliko.

¹⁴ Pri zapisu krajevnih imen v Nadiški Beneški Sloveniji sem sledil knjižnim ali poknjiženim oblikam, ki so navedene v Merkujevem (1999) priročniku. V tisku Beneških Slovencev najdemo največkrat zapis krajevnih imen v narečni obliki, ki pa ni vedno poenoten; kot tudi ni povsem poenoten narečni zapis, katerega pravila ostajajo na ravni nezapisanega, ohlapnega konsenza uporabnikov. Tako je na primer knjižna oblika krajevnega imena Špeter v tisku Beneških Slovencev največkrat zapisana v narečni obliki Špietar, pogosto pa v delih slovenskih avtorjev najdemo tudi ime Špeter Slovenov, ki je prevedena oblika arhaičnega italijanskega San Pietro degli Schavi (danes San Pietro al Natisone) ali furlanskega imena San Pieri dai Scelvons.

Prav tako lahko z leti opazamo nekatere spremembe v naravi samega pojava. Če je v obdobju med svetovnimi vojnami in desetletju ali dveh po drugi »velem/noriji« večina deklet še pošiljala denar domov (kot je razvidno tudi iz zgornjega časopisnega prispevka), je to postajalo, kot kažejo pogovori z nekdanjimi »diklami«, od šestdesetih let dalje vse redkejša praksa. Tako je imel tudi sam pojav v izvorni družbi z leti vedno manj ekonomskega in posledično družbenega vpliva.¹⁵

Dekleta so si večinoma našle delo prek sorodstva, prijateljic ali drugih sovaščank, ki so bile že zaposlene v mestih. Sorodstvene, prijateljske in vaške mreže so bile najpomembnejši servis pri iskanju zaposlitev. Tako je npr. služkinja pri družini v Neaplju našla enako delo drugi sestra v Neaplju. Tretji sestra je sovaščanka našla mesto v družini v Milanu. Ker je druga sestra hotela biti bližje domu, ji je tretja nato poiskala novo družino v Milanu. Takšnih in drugačnih kombinacij, prepletenih s sorodstvenimi, prijateljskimi in vaškimi mrežami bi našli »glavobolno« veliko. V nekaterih primerih so se pri isti družini verižno izmenjevale oziroma zaposlovale sorodnice ali prijateljice. Ko je ena zapustila družino oziroma delodajalca, jo je zamenjala druga. Tako je npr. »dikla« iz Ronaca v začetku šestdesetih let odšla k družini v Rim, kjer je pred drugo svetovno vojno služila njena mama. Ko je ta po šestih letih zapustila družino, jo je na istem delovnem mestu zamenjala sestra.

Včasih so tudi sami delodajalci ali gospodarji prišli iskat »dikle«, bodisi neposredno k »diklam« ali na občinske urade za zaposlovanje (le v povojnem obdobju), kjer so jih ti napotili k dekletom oziroma družinam.

V nekaterih primerih so se med iskalci dostojnih družin za »dikle« našli vaški duhovniki ali nune, kot je omenjeno tudi v publikaciji Tabor »Rezija 89« (Anon., 1990, 23) in predstavljeno v zgodbi dekleta iz Rezije, ki je med vojnami služila kot varuška pri bogati družini (Kodrič, 1990, 99–102). Nune so dekleta tudi izučile za takšno delo.

¹⁵ Pošiljanje prisluženega denarja domačim je tema, ki združuje številna, zelo kompleksna vprašanja; ta se dotikajo preoblikovanja in ohranjanja družinsko-sorodstvenih oblik, gospodarskega in socialnega (ne)razvoja izvirne družbe, različnih oblik povezanosti oziroma odvisnosti izvirnega ozemlja od krajev priseljevanja, (finančno) ekonomskega razvoja države pošiljateljice kot države gostiteljice (finančne pošiljke migrantov so, kot je poudarjeno v prispevku iz *Matajurja* [Anon., 1958c, 2], na primer občutno pomagale zmanjševati primanjkljaj italijanske trgovinske bilance) itd. Podatki informatorjev in nekateri prispevki iz časopisa *Matajur* kažejo, da je večina migrantov pošiljala in hranila denar doma in da je bil del vedno namenjen tudi domačim oziroma domačemu gospodinjstvu (ponavadi dokler si migrantje niso oblikovali svoje družine).

O vsotah finančnih pošilk iz tujine piše časopis *Matajur* naslednje: »Vsi lokalni listi pišejo in mnogi politiki poudarjajo na svojih sestankih v Furlaniji, da pošljejo vsako leto emigranti iz Furlanije okoli osem milijard lir v rimessah [pošiljke] svojim družinam. To je velik denar, velika pomoč za revno videmsko provinco. Emigranti so torej tisti veliki naši finančniki, ki pomagajo, da gre naša ekonomija v Furlaniji sploh naprej. Če beremo tiste liste, ki pišejo za vlado, zvemo, da daje država toliko milijard lir za en plan, pa za drugi ... (...) Tako pride od vseh planov, ki že tečejo in katerim se bo pridružil še piano verde, komaj 100–200 milijonov na leto v Furlanijo. Res majhna stvar v primerjavi s sedmimi do osmimi milijardi lir ubogih emigrantov brez odbitkov za razne birokratske stroške. Zmeraj, tudi pred vojsko, so morali naši emigranti reševati ekonomsko situacijo Furlanije« (Anon., 1961a, 4).

V medvojnem, deloma pa tudi v povojnem obdobju, so obstajali tečaji gospodinjstva, na katerih so se bodoče služkinje učile kuhanja, šivanja, likanja in drugih gospodinjstskih del. O tem lahko v *Matajurju* preberemo naslednje: »Naše čeče morajo iti za dikle, ker nimajo nobene izbire. Saj pri nas ni nobenih fabrik in ne ostane zanje drugo, kot grenka služba dikl. Potle, ko so že nekaj časa v službi po famijlah, ki nekatere že znajo pomagati, da preberejo službo ali pa, da se poročijo. Službe za dikle so si naše čeče poiskale do zdej same, največ prek prijateljev in znank, ki so že bile v službi. Kakšenkrat se obračajo nekatere družine tudi na domače duhovnike, da bi jim dobili poštene dikle, na katere bi se lahko zanesle« (Anon., 1958a, 2).

Navedeni prispevek je zanimiv tudi z druge plati. Poklic »dikle« je največkrat pomenil neko krajšo fazo (v veliki večini primerov od nekaj mesecev do 10 let). Za ta poklic so se odločala zgolj mlajša dekleta, največkrat stara med 12 in 22 let. Ženska oziroma dekle je ponavadi prenehala biti »dikla« s poroko; poročenih »dikel« tako skoraj ne najdemo (več naj bi jih bilo po mnenju nekaterih sogovornic v obdobju pred drugo svetovno vojno).¹⁶ Tako je ta zaposlitev skoraj vedno pomenila neko prehodno, začetno fazo: pred poroko ali pred drugimi zaposlitvami. Ali kot pravi ena od »dikel«: »Tisto je blo za začet, potem se je svet bolj odpru.«

Toda pravil ni brez izjem. Devetnajstletno dekle iz Čeplesišč je leta 1956 ali 1957 odšla služiti v Neapelj in od takrat živi in dela pri isti družini (danes skrbi le še za starejšo gospo). Že od začetka je imela delovno knjižico, bila je zavarovana itd., kar med služkinjami v tistem času ni bilo ravno pogosto, z delodajalci se je vedno zelo dobro razumela in kot poudarja, je že kmalu »postala del družine«. Prav tako ni izrekla grde besede o svojih dolgoletnih delodajalcih služkinja iz Gorenjega Marsina, ki je od leta 1960 do 1991 služila pri nekem generalu in njegovi ženi. Zaradi narave gospodarjevega dela so se nekajkrat preselili, večino časa pa so (pre)živel v Bologni. Gospodar je prišel po služkinjo v občino Podbonesec na urad za zaposlovanje in preden jo je zaposlil, se je z njo podrobno pogovoril. Ko je odšla na vlak za novo delovno mesto v bližino Rima, ji je gospodar priskrbel spremstvo, saj kot pravi, ni nikoli prej odšla tako daleč od doma in se je bala morebitnih težav ter nevšečnosti potovanja. V Gorenji Marsin, kjer danes živi s pokojnino, zaslužno v 31 letih gospodinjkega dela, se je vrnila zaradi mame, ki je bila stara 90 let in je potrebovala nego ter pomoč.

Delovni in življenjski pogoji hišnih pomočnic so se razlikovali glede na to, kako so z njimi ravnale posamezne družine. Medtem ko so nekatere prenašale izključevanje in zapostavljenost, so se nekatere počutile, kot poudarjajo, bolje kot doma. Barbičeva in Miklavčič Brezigarjeva (1999, 46) ločujeta dve vrsti odnosa delodajalec – družina do deklet, ki so pri njih delale kot služkinje. Tradicionalni odnos opredeljuje stroga ločenost »gospoda« ali »gospe« in »služkinje«, so pa tudi primeri, ko je bila služkinja obravnavana kot članica družine. Sodobni odnos pa opredeljuje odnos med družino-

¹⁶ Na drugi strani so se tako imenovane aleksandrinke (dojile in služkinje z goriškega podeželja, izseljene v Egipt v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja) izseljevale tudi kot poročene ženske in matere (Makuc, 1993; Barbič in Miklavčič Brezigar, 1999).

delodajalcem kot razmerje med delodajalcem in delavko, ne glede na to, ali je odnos hierarhičen ali demokratičen. Na hierarhični način, kot ugotavljata že avtorici, so natelele služkinje v premožnejših meščanskih družinah, v delavskih družinah pa so bile služkinje največkrat sprejete kot članice družine.

»Dikla«, ki je leta 1941 ali 1942 odšla iz vasi Bardo, stara komaj 11 let, k svojim prvim delodajalcem v Prato Carnico, se živo spominja, kako je velikokrat morala delati do polnoči, vsako jutro pa je morala vstajati že ob šestih. V družini je niso klicali po imenu, ampak »serva« (v italijanščini nekoliko slabšalen izraz za služkinjo), kar je bil takrat sicer najbolj uveljavljen izraz za gospodinjsko pomočnico. Grenkih, žalostnih, nesrečnih zgodb o izključevanju, poniževanju itd. najdemo med »diklami« veliko.

Služkinje pa niso bile samo pod pritiskom gospodarja ali delodajalca, ampak tudi domačih oziroma staršev. Štirinajstletno dekle, ki je leta 1947 odšla služiti k družini v Torino, je gospodarica obtožila kraje denarja. Našla je namreč denar, ki so ga »dikli« dali starši za nakup pisem. Pred tem pa je v pogovoru gospodarici zatrdila, da nima svojega denarja. Kot poudarja, je močno želela oditi domov, toda bala se je, kaj bodo rekli domači. Za dekleta sta takrat namreč veljali poslušnost in ponižnost. Starši njenega odhoda tako najverjetneje ne bi sprejeli ravnodušno: *»Sem komi čakala domou. (...) Sem se bala, kej bodo rekli doma, da se elementam [pritoževati se], soseda se pa ne.«*

Seveda pa je z leti prihajalo tudi do nekaterih sprememb v odnosu gospodarjev do služkinj ali delodajalcev do zaposlenih. »Dikle«, ki so služile v šestdesetih letih, vse manj omenjajo grenke izkušnje, poniževalen odnos, zapostavljenost, izključenost itd. Kljub temu pa ne moremo reči, da je z leti večina »dikel« pridobila bistveno večjo mero osebne svobode; vsaj kar se tiče prostega časa ne. Prav tako kot v predvojnem je imela večina »dikel« tudi v povojnem obdobju le nekaj ur prostega časa in to ponavadi samo enkrat tedensko ali celo enkrat na štirinajst dni (največkrat v nedeljo popoldne). Sodobnejše služkinje so za razliko od svojih predhodnic pogostejše obiskovale svoje domače/domove, saj so bile v več primerih zaposlene v bližnjih mestih (Čedad, Videm itd.). Če nekatere starejše »dikle« po več let niso obiskale svojih domačih (tudi po pet in celo več let), so nekatere sodobnice obiskovale svoje domove vsak teden. Tako je npr. leta 1964 komaj 12 let staro dekle po opravljenih tedaj obveznih petih razredih osnovne šole odšlo služiti k družini v Videm (pri njih je služila 8 ali 9 let). Vsako soboto popoldne je prišla domov v Dolenji Marsin in odšla na delo v ponedeljek zjutraj.

Seveda pa so tovrstne razlike obstajale tudi glede na tip dela, ki so ga opravljale. Če so dekleta opravljala hišna opravila, je bilo njihovo življenje v glavnem omejeno na dom. Če pa so varovala in vzgajala otroke, so bile do neke mere vključene tudi v zunanje življenje družine. (Veliko deklet je hkrati varovalo gospodarjeve otroke in opravljalo gospodinjska dela v hiši. Nekatere družine pa so imele po več služkinj, tako da je ena skrbela samo za gospodarjeve otroke, druga pa opravljala gospodinjska dela v hiši.) Tako so nekatere služkinje oziroma varuške odhajale z družinami ali zgolj z otroki na izlete, sprehode, počitnice itd. Zaradi takšnih okoliščin je bilo njihovo vključevanje v nov kraj zelo omejeno. Tistih nekaj ur prostega časa tedensko so preživele skupaj, največkrat z drugimi »diklami« iz domačega kraja ali ostalih delov Beneške

Ernesta Vogrig in Trusgnach Elena, posneta 1934 v Neaplju (last Terese Trusgnach, Sevca/Seuza).

Trusgnach Elena, (1918) iz Zverinca, Neapelj 1930 (last Terese Trusgnach, Sevca/Seuza).

Slovenije. Tako je npr. pet ali šest prijateljic iz vasi Topolovo, vse so bile rojene leta 1932 in 1933, oktobra 1947 (po poletnih kmečkih delih) skupaj odšlo na vlak za Torino. Tam jih je na železniški postaji pričakal vaščan, ki jih je peljal do delodajalcev – družin. Prijateljice, ki so vse delale kot »dikle«, so vsako prosto nedeljo popoldne preživele skupaj. Na drugi strani pa je bila »dikla« iz Hlodiča, ki je med letoma 1954 in 1956 služila v Milanu, obsojena na »izolacijo«. Služila je namreč v predmestju in vožnja do središča mesta, kjer so se zbirale prijateljice, ji je vzela »ogromno« časa. Tako je prosila delodajalca, če ima lahko prosto kakšno drugo popoldne v tednu, da bi šla lahko vsaj po trgovinah. (Bila je ena redkih »dikel« v tem času, ki je imela ves zaslužen denar izključno zase.)

Obstajala je tudi medsebojna pomoč med »diklami«, npr. pri iskanju novih, prijaznejših družin (če »dikla« ni bila zadovoljna z razmerami) ali, kot pripoveduje že omenjena Rezijanka (Kodrič, 1990, 102), v prinašanju hrane služkinjam (če je »dikla« dobivala zelo skope obroke). Služkinje so se pogosto tudi skupaj fotografirale, tako da velik del slikovnega gradiva ostaja omejen na skupinske fotografije služkinj (Anon., 1986, 157–171). Pri tem ni odveč reči, da si je veliko služkinj našlo zakonske partnerje na dopustu doma (v nekaterih primerih dekleta niso obiskala domačega kraja tudi po več let), saj v mestih niti niso imela veliko časa za tovrstna srečanja in s strani delodajalcev ni bilo zaželeno, da se družijo z moškimi.

Z leti je prihajalo tudi do posameznih sprememb glede odnosa »dikel« do domačih. Kot smo že rekli, je vse manj sodobnejših »dikel« pošiljalo denar domačim. Tako je šele »zadnjim diklam« zaslužek lahko pomenil tudi (vsaj delno) ekonomsko in socialno neodvisnost. »Dikle« so velikokrat zaslužen denar oziroma del denarja varčevale za balo.¹⁷ Nekateri so potrebščine za balo kupovale same, drugim, ki so (ves) denar pošiljale domov, pa so balo kupile mame (lahko tudi zato, ker so bile še premlade). Nekdanja »dikla« se spominja in z veliko mero ironije poudarja, da ji je mama kupila darilo za poroko, toda z njenim denarjem, ki ga je pošiljala domov, ko je delala kot »dikla«. V Fotoalbumu izseljencev iz Benečije (Anon. 1986, 158), lahko preberemo zgodbo služkinje, ki zasluženega denarja nikoli ni imela v rokah. Njeno plačo so izročali sorodniki, ki je prebivala v kraju, kjer je delala. Grenko presenečenje je »dikla« doživela doma, ko je ugotovila, da je sorodnica z njenim zaslužkom kupovala perilo, ki naj bi sestavljalo njeno doto: »*V tistem kupu prtov in rjuh so ležale vse moje muke, vsa leta trpljenja daleč od doma.*« Takšnih grenkih zgodb najdemo med »diklami« veliko, čeprav jih večina ob tem poudarja, da je bilo takrat nekaj povsem normalnega, da se je z zasluženim denarjem pomagalo domačim.

Vlogo »dikel« lahko v marsičem primerjamo z vlogo drugih izseljenih družinskih članov. Večina jih je pošiljala denar domov in s tem pomagala domačim. Toda z ne-

¹⁷ Bala je skupek predmetov, ki jih je dekle pripravilo za svoje gospodinjstvo po poroki. Balo so po navadi dekleta začela pripravljati že v začetku najstniških let in v njej je bilo navadno osebno perilo in posteljnina, posoda, kolovrat, skrinja za shranjevanje blaga in še vrsta gospodinskih potrebščin. Simbolno se je običaj bale ohranil do današnjih dni.

katerimi pomembnimi izjemami. Veliko »dikel« poudarja, da niso same razpolagale z zasluženim denarjem, nekatere zaslužka celo niso nikoli »držale v svojih rokah«. Čeprav je tudi veliko izseljenih moških, vsaj v prvih letih po drugi svetovni vojni, pošiljalo denar domačim, je bila to v večini primerov (bolj ali manj) njihova avtonomna odločitev.

Ta poklic je v primerjavi s poklici, ki so ji opravljale druge izseljene ženske ali moški, pomenil manjšo mero svobode in prostega časa. Služkinje so ponavadi smele zapustiti gospodinjstvo le enkrat tedensko, živele in spale so pri družini, tako so bile pod neprestanim pritiskom, budnim očesom delodajalca. Omejeni so jim bili tudi obiski doma, domačih, tako zaradi obremenjenosti z delom kot zaradi stroškov, povezanih s potjo domov.

Večina služkinj je delala neprijavljeno, brez delovne knjižice, zavarovanja in drugih ugodnosti, ki jih prinaša sklenjeno delovno razmerje. Prvi zakon, ki je urejal delovno razmerje, plačilo, zavarovanje, dopust, nastanitev, dovoljenje staršev za mladoletne gospodinske pomočnice itd. je stopil v veljavo sredi leta 1958. (Zakon je med drugim določal, da gospodinska pomočnica ne sme govoriti naokoli stvari iz privatnega življenja družine, kjer je zaposlena [Anon., 1958a, 1–2]). Toda pogovori z nekdanjimi »diklami« kažejo, da so se še kar nekaj časa po sprejetju omenjenega zakona zaposlovale brez predpisanih dokumentov, zavarovanja itd. O tem govori tudi prispevek v *Matajurju*, objavljen nekaj mesecev po sprejetju zakona: »Kako je torej z zakonom o diklah? Kakor z večino novih zakonov pri nas v Italiji, bo treba precej časa, da začnejo funkcionirati. Dikle si same iščejo preko svojih prijateljic službe in jih menjajo [to naj bi po sprejetju zakona počele posebne agencije]« (Anon., 1958b, 1).

Biti »dikla« je z očmi današnjega bralca pomenilo biti nekaj podrejenega, minornega, zapostavljenega in odvisnega, nek na pol vsiljen status po sili razmer. Toda ali je zgodba res tako enoznačna, kot smo jo predstavili v dosedanjih besedah?

ZAKAJ STE ODŠLI ZA »DIKLO«?: VZROKI IN OZADJA IZSELITEV

V tem poglavju ne bom predstavil osebnih pričevanj nekdanjih »dikel« v celoti, ampak predvsem dele, ki se bolj ali manj jasno dotikajo motiva(-ov) ali vzrokov izselitve deklet v italijanska mesta. Toda ti niso (vedno) tako enoznačni, da bi jih dobili zgolj s preprostim vprašanjem: »Zakaj ste se odselili?«, ali »Zakaj ste odšli za 'diklo'?«. Torej, če smo natančnejši, nas zanimajo družbenokulturne okoliščine odhoda. Kaj mislimo s tem? Na eni strani gre za širše družbene in kulturne okoliščine, ki so oblikovale ter pogojevale izseljenski tok (o katerih smo nekaj spregovorili že v prejšnjem poglavju), na drugi strani pa za specifične okoliščine, ki so pogojevale posamezne, individualne odhode oziroma odločitve. Če namreč rečemo, da so se »dikle« izseljevale zaradi ekonomske nuje ali revščine, povemo le del veliko kompleksnejše zgodbe, ki v marsikaterem individualnem primeru sploh ne drži. Pogled v osebna pričevanja nam nariše veliko bolj pisano sliko motivov, vzrokov odhoda in nam tudi nekoliko drugače naslika sam pojav, kot mi ga je uspelo skicirati doslej.

Kot smo nakazali že v prejšnjih poglavjih, če že ne posebej poudarili, je ekonomska nuja ali z drugimi besedami revščina doma gnala »dikle« s trebuhom za kruhom. Večina »dikel« tako poudarja izredno težke, neperspektivne razmere doma. Recimo: dekle iz vasi Polava je odšlo za »diklo« v Gorico leta 1951, staro komaj 13 let. Doma so se preživljali skoraj izključno s kmetijstvom: 2 kravi, tele, 2 prašiča in 9 otrok: »Ma [toda] smo sami zastopil. Oni [starši] niso dejal, da beš. Smo mi sami zastopil, da mormo iti. Zak [ker] tle ni blo nč. Ne, da so nas preganjal, pero [toda] smo vedel sami, da mormo iti.«

Toda podali bi napačen vtis, če bi rekli, da je bil njej odhod, izselitev utečena in neproblematična praksa, brez izrazitejših čustev. Prve ločitve od doma in domačih se zelo dobro spominja: »Kr [ko] sem videla, da so šle vse moje sestre [7 od 8 sester je odšlo za 'diklo'], se nisem bala iti, pero era una cosa psicologica, che nas košta [toda bila je ena psihološka stvar, ki nas 'stane']. Sem ves cajt metala ven z sebe [bruhala]. Quello era una cosa psicologica di un rifiuto, di andarsi via della casa. Io non sapevo perché vomitavo, perñ il problema era quello [To je bila psihološka stvar ločitve, odhoda od doma. Jaz nisem vedela, zakaj sem bruhala, toda vzrok je bil ta /ločitev/]. Tako jit ta od doma, mlad človek. Non era facile [Ni bilo lahko].«

V obravnavani družini je 7 od 8 hčera odšlo za »diklo«, a ne v povsem istem obdobju. Vse so tudi pošiljale denar domov. Pet, vključno s sogovornico, je poklicno pot služkinje nadaljevalo ali začelo v Angliji. Doma sta ostala le ena od sester in brat, ki mu je bilo kot edinemu fantu in najmlajšemu v družini »dodeljeno«, da se šola.

Primerov, ko so vse sestre, hčerke, odšle za »diklo« in so vse tudi pošiljale denar domov, najdemo veliko.

Toda nobena »dikla« ne poudarja, da bi jo starši silili, da gre služiti v mesto. Na drugi strani pa najdemo primere, ko so starši poklicali hčerke, »dikle«, domov. Štirinajstletno dekle, ki je odšlo služiti v Rim najverjetneje leta 1944, je že po 3 mesecih gospodinjenja prišlo domov. Vzrok za tako hitro vrnitev je bila (nepričakovana) vrnitev njene tete domov v Beneško Slovenijo (ta ji je našla tudi zaposlitev), starši pa niso hoteli, da ostane sama v večnem mestu.

Starši so torej od mladih deklet, vsaj od tistih iz revnih družin (ki so bile v večini), pričakovali, da gredo služiti, čeprav jim te odločitve niso vsiljevali.

Toda na drugi strani nekaj »dikel« poudarja, da bi lahko ostale tudi doma in delale na kmetiji. Za tovrstno zaposlitev so se odločala tudi dekleta z dobro stoječih kmetij oziroma družin, ki bi sicer lahko delale in živele doma na kmetiji. Leta 1957 iz Čeplesišč izseljeno dekle se tako spominja, kako je oče z nakupom krave (da bi povečal obseg dela na kmetiji) hotel hčerko odvrniti od nameravane izselitve v Rim, kjer ji je sestra našla delo gospodinjske pomočnice: »Oče je rekel: 'zakaj greste?' Doma je bilo vedno dovolj za jest in za obleči. Ne vem točno, zakaj smo šle? Verjetno zato, ker so hodila vsa druga dekleta v vasi. V resnici nam ni nič primanjkovalo [v italijanščini].«

Šestnajstletno dekle, ki je odšlo leta 1952 za dve leti za »diklo« v Rim, nato za leto v Švico in še ponovno za leto dni v Rim, poudarja, da so doma živeli dobro in da niso imeli ekonomskih težav. Za izselitev se je odločila, ker: »Se je šlo rado proč.

Se je in svet vidlo. (...) Se je šlo, da se je kej vidlo. (...) Se je nardilo eno ešperjenco [izkušnja]. « Denar je hranila izključno zase, saj starši, kot smo že omenili, z njim niso imeli težav. Prav tako je odšla v Belgijo za »diklo« njena sestra, kjer je ostala leto dni, nato je šla še za krajši čas v Anglijo, končala pa je v Kanadi: *»Če se ji ni blo telo, ne bi šla. Zak [ker] so šli vsi in je šla.«*

Če sta bili za nekatera dekleta izselitev in bivanje v tujem (družinskem) okolju lahko celo travmatični, sta drugim dekletom pomenili edini možni odhod v svet oziroma edini takrat družbeno sprejemljiv način, da vidijo svet. Tudi nekatere »dikle«, ki so bile zaradi ekonomskih razmer prisiljene oditi, ne pozabijo na ta vidik: *»La partenza [odhod, izselitev] je bla eno malo vesela, ker nismo vedele, kam gremo.«*

Osemnajstletno dekle, ki je leta 1954 iz Hlodiča odšlo služiti k družini v Milano, je bilo iz družine, v kateri je oče z delom v belgijskem rudniku reševal finančne težave že od leta 1946. Kot sama pravi, bi lahko delala doma na kmetiji, ki jo je vodila mama, toda: *»Ja, tle sem bla delala, tle sem bla delala kmetijo, sem bla pomala tle doma, ma potle [toda potem] plače jo ni blo. Če sem bla mela potrebo en par čevlju al eno obleko an kam sem šla po sude [denar], jih ni blo.«* Številne »dikle« nam govorijo podobne zgodbe; lahko bi ostale in delale doma, toda želele so si svojega denarja, ki ga pa večkrat niso mogle hraniti zase: *»Ma me niso moji genitori [starši], da so me zagnal, sem tela jaz iti, da bom mela moje sude [denar]. Ma nisem mai [nikoli] mela, ker sem morla domu pošiljat.«*

Odhod v novo, povsem drugačno mestno okolje je več »diklam« pomenil tudi svojevrstno (življenjsko) šolo, čeprav številne tega ob odhodu niso sprejemale kot iz-ziv, ampak prej kot težavo ali nevšečnost. Nekdanje »dikle« naštevajo številne težave, od znanja in razumevanja italijanščine, ki so jo nekatere znale zelo pomanjkljivo, do obvladovanja povsem novih hišnih opravil in kuhanja. Štirinajstletno dekle iz Topolo-vega, ki je odšlo služiti v Torino leta 1947, je sprva dobilo delo pri zdravnikovi družini, kjer naj bi med drugim odgovarjalo tudi zdravnikovim strankam po telefonu. Ker, kot poudarja, ni znala dobro italijansko in ni znala odgovarjati po telefonu (telefon je takrat namreč videla prvič v življenju), je morala oditi k novim delodajalcem. In tudi pri drugi družini je naletela na težave: *»Nisem znala italijansko ne delat, zak [ker] doma ni blo peglajzna [likalnika] na elektriko, je bil tisti na voglje. Ni blo telefona an mize nisem znala delat. (...) Ku [Kako] smo znal mi srajce peglat tekrat. Kr naši niso imeli teh vratov tekrat.«* Njen primer nikakor ni osamljen, s podobnimi težavami so se srečevale številne »dikle«, kot nam to jedrnato razlaga ena od njih: *»Ni blo problem delo dobit, ma problem je blo znat delat.«*

Toda velika večina »dikel«, tako tistih, ki so bile prisiljene oditi, kot tistih drugih, ki jim je izselitev pomenila vse kaj drugega, poudarja tudi, da je bilo lepše delati v hiši kot doma na kmetiji. Dekle, rojeno leta 1936, ki je leta 1954 odšlo iz Hlodiča v Milano za »diklo«, pravi: *»Ja bem [torej], je blo lepše [delat] na hišeh ku na kmetiji. Tiste sigurno, de [da]. Ma najrbuljš je blo, če bi blo tle doma, de je blo kajšna služba, ku sada, kr so fabrike, kr se more jit zgoda an prit zvečer domu. Ma tenčas ni blu tiste možnosti.«* Z njo se strinjajo številne, ki so odšle, kot je odšla ona: *»Za nas, kr smo*

delale na kmetiji, so za nas bila dela lepša v hiši; pranje, pomivanje, likanje. Si delal na toplem.« Težka kmečka dela pogosto tudi dekletom niso bila prihranjena, še posebej v družinah, kjer ni bilo sinov ali so bili ti še premladi za fizična dela.

Toda služenje pri družinah v italijanskih mestnih središčih ni bilo cenjeno samo med dekleti, »diklami«. Dobro mnenje o tem poslu, kot nam govorijo številne sogovornice in sogovorniki, naj bi imeli tudi starši: *»So govorile mame tle po vasi: 'Naša je gospa tam, ji ne manjka za jest.'«*

Odhod oziroma bivanje v mestu pa je bilo povezano tudi z drugačnimi navadami, kot so jih bila dekleta vajena doma. Bivanje v mestu ni pomenilo izključno delovnega mesta, ampak tudi stik z okoljem, ki je bilo praviloma bolj cenjeno in kjer so bile doma druge navade in način življenja. Fant iz vasi Bardo v dolini reke Ter se spominja, da so bile »dikle«, ki so prihajale domov na dopust, lepo, »mestno« oblečene in naličene. To, kot pravi, takrat ni bila praksa med dekleti v vasi. Dekleta so se po mnenju opazovalca tudi drugače bolj »fino« obnašala.

Prav tako je potrebno zaposlitev pri družinah v italijanskih mestih pogosto razumeti kot neko predhodno fazo, začetni korak k ponavadi bolj cenjenim zaposlitvam ali k poroki (varčevanje za balo). Bivanje v mestu je kljub izolaciji, v katero so bila potisnjena dekleta, odpiralo nove možnosti za zaposlovanje in je prinašalo nove delovne izkušnje. Veliko »dikel«, ki so odšle za krajši ali daljši čas v mesto, si je našlo zaposlitev v tovarnah, hotelih, restavracijah itd., ali so še pogosteje odšle v tujino (velikokrat so nadaljevale delo gospodinskih pomočnic v tujini). Veliko deklet, katerih osebna pričevanja smo predstavili v tem besedilu, je nadaljevalo svojo delovno pot v tujini. Npr. »dikla« iz Polave (iz začetka tega podpoglavja) je po 8-mesečnem služenju v Gorici, odšla pomagat sestri in njenemu možu, ki sta na Sardiniji vodila bar. Nato je pomagala drugi sestri, ki je najela bar v Čedadu, se potem odpravila še enkrat za »diklo« v Milano, kjer pa jo je gospodarica zaradi njenega lepega videza zaposlila v trgovini. Tu je ostala le 3 mesece. Z 18 leti se je odpravila v Anglijo za varuško, kjer so bile kot gospodinske pomočnice zaposlene že 4 sestre. Po enoinpolletnem bivanju v Angliji je odšla v Rim, kjer je celo uspela kot igralka, se poročila s sinom senatorja, končala pravno fakulteto, na noge postavila in več let vodila rimsko sekcijo *Zveze izseljencev Furlanije-Juljske krajine/Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia*. (Zgodba za film!) Tudi »dikla« iz Topolovega, ki je pri prvih delodajalcih prvič videla telefon, je po sezoni, kot imenuje to obdobje svojega služenja v Torinu, odšla še za sezono v Milano (pri tem poudarja, da je že ob odhodu vedela, da gre le za sezono, saj so starši od nje pričakovali pomoč pri poletnih kmečkih delih), potem pa za tri leta v Anglijo, kjer naj bi delala kot gospodinska pomočnica, toda pristala je kot pomočnica v bolnici, in še za tri leta za »diklo« v Švico. Nato se je poročila. Kljub vestnemu pošiljanju denarja domačim, si je od samega začetka kupovala tudi balo in ob tem pravi: *»Sem šla za prit nazaj. Mi smo se zaljubil še mladi, je blo tako.*« »Dikla« (prav tako predstavljena v tem poglavju), ki je odšla leta 1954 iz Hlodiča za dve leti v Milano, je leta 1956 odšla v Belgijo, kamor sta že leto poprej odšla njena mama in mlajši brat, oče pa je bil v Belgiji že od leta 1946. Ob prihodu ji je zaposlitev v bivališču za rudarje (kantina) našel oče, kjer je

kuhala, pospravljala, čistila, stregla itd. Po menjavi več služb in poroki z italijanskim rudarjem, zaposlenim v belgijskem rudniku, je prevzela vodenje bencinske črpalke, ki jo je vodila do vrnitve v Hlodič leta 1969. Toda ta »nadaljevanja« so že druge zgodbe, ki prinašajo druga, nova vprašanja in zahtevajo tudi druge naslove.

Zdi se, da je poklic »dikle« postajal z leti vse manj zaželen. Predvsem v šestdesetih letih, ko so dekleta imela tudi že druge, čeprav po večini zelo omejene zaposlitvene izbire, se zdi, da je bil navedeni poklic vedno manj priljubljen. Leta 1945 rojeno dekle, ki je s 17 leti odšla delat v Milano v tovarno, kjer ji je delo našla teta, pravi, da je: »...bla vesela, da ni blo treba jít za domestiko [služkinjo]«. In njena zgodba nikakor ni osamljena.

SKLEP

Pojav izseljevanja in zaposlovanja deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest zastavlja številna vprašanja. V tem besedilu sem poleg orisa samega pojava (ki prej odpira vprašanja, kot pa nanje odgovarja) odgovoril le na zelo ozek segment vprašanj. V resnici sem le skušal odgovoriti nanj, saj je kljub številnim zbranim ustnim pričevanjem velikokrat težko razumeti družbene in kulturne okoliščine, ki so oblikovale, pogojevale, ali vsaj obarvale ta pojav. Prav tako moramo vsa pričevanja, na katera se je v (približno) pol stoletja usedlo že veliko prahu, brati zelo pazljivo, previdno in z določene razdalje. S tem ne mislim samo na posledice časovne odmaknjenosti pojava. Na ta pojav je namreč zelo težko gledati neobremenjeno ali nevtravno, saj, kot smo že omenili v uvodu in nakazali tudi s prispevki iz časopisa beneških Slovencev *Matajur*, se skoraj nikoli brezbrizno ne dotika razlikovanj in izključevanj, ki jih prinašajo rasa, etničnost, razred, spol, religija, izobrazba itd. Osebna pričevanja nekdanjih »dikel« so tako skoraj vedno obremenjena, obarvana ali lahko povsem na novo napisana z »nečim«, kar lahko v marsičem spremeni tudi razumevanje samega pojava. Še posebno, če to razumevanje vključuje ali celo sloni na osebnih, subjektivnih pogledih vključenih in njihovih bližnjih.

Izseljevanje žensk zaradi dela, zaposlovanja v gospodinjstvem sektorju, kot ugotavlja Henshall Momsen (1999, 10), je bilo največkrat razumljeno kot »push« dejavnik revščine doma. Dekleta, ki so se izselila in sprejela tako delo, kot nadaljuje avtorica, so bila največkrat predstavljene kot žrtve. Bile so namreč prisiljene sprejeti to delo zaradi revščine. Takšen pogled je, kot smo deloma pokazali z nekaterimi prispevki iz *Matajurja* in kot nam pričajo pogovori z ljudmi na terenu, v veliko primerih označeval in še označuje tudi izseljevanje, zaposlovanje deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest. Podrobno branje osebnih pričevanj nekdanjih »dikel« nam v številnih primerih potrjuje »težo« tega pogleda, toda po drugi strani nam kaže pojav v veliko bolj kompleksni, pisani podobi. Dekleta, ki so odšla, kot nam govori ta dominantna zgodba, s trebuhom za kruhom v italijanska mesta, se niso nujno počutila kot

žrtve. Nekatera, kot nam govorijo osebna pričevanja, so iskala tudi avanturo, vsaj delno finančno neodvisnost, želela so se (vsaj nekoliko) otresti okov patriarhalne družine, zamenjati težka kmečka dela doma z privlačnejšim delom v gospodinjstvu ali zgolj spremembo v življenju. Pri tem ne smemo zanemariti privlačnosti mesta, ki ni ponujalo le »nedosegljivega in sanjavega blišča«, ampak je odpiralo tudi nove življenjske perspektive. »Biti dikla« je največkrat pomenilo le začetno stopničko v socialni ali/in profesionalni mobilnosti deklet in hkrati je bil to najlažji ter največkrat edini način za dekleta, da so lahko prišla v mesto.

In če si na koncu dovolim iz obravnavanega primera nekoliko posplošiti zadevo: pri celovitem razumevanju migracij je potrebno upoštevati tako vplive širših družbenih struktur kot voljo, odločitve posameznikov ali kot bi temu hitropotezno rekli sociologi: »strukturo in delovanje«. In če se omejimo le na eno, nam kvečjemu uspe ujeti le del veliko bolj zanimive, večpomenske in kompleksne zgodbe.

Zadnjo besedo pa prepuščam nekdanji »dikli«, ki ni bila prikrajšana za tisto, za kar smo vedno prikrajšani bralci ali avtorji takšnih besedil. Nikoli ne bomo vedeli prav vsega, nekaj vedno ostane neizrečenega, kot v filmih ali knjigah, ki nas ne pustijo spati: »Se je nardlo eno ešperjenco [izkušnja].«

LITERATURA

- Adam, F. (1982): Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. *Casopis za kritiko znanosti* 10, 53–54, 133–292.
- Anon., (1956): Prebivalstvo Nadiških dolin živi v skrajno težki mizeriji. *Matajur* 7, 19 (141), 1.
- Anon., (1957): Dikle – »domestiche«. *Matajur* 8, 8 (150), 1.
- Anon., (1958a): Dikle so postale osigurani delavci. *Matajur* 9, 9 (174), 1–2.
- Anon., (1958b): Emigrantske rimese. *Matajur* 9, 21 (187), 2.
- Anon., (1959a): Beg žensk v mesta. *Matajur* 10, 19 (206), 1.
- Anon., (1959b): Ali je to jesen. *Matajur* 10, 19 (206), 1.
- Anon., (1961a): Emigrantski glas. Kateri so glavni emigrantski problemi. *Matajur* 12, 5 (235), 4.
- Anon., (1961b): Emigracija v Nadiški dolini. *Matajur* 12, 8 (238), 1.
- Anon., (1986): *Fotoalbum izseljencev iz Benečije/Fotoalbum degli emigranti della Benecia*. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Anon., (1990): Zgodovinska skupina. V: Rupel, A.: *Tabor »Rezija 89«*. Gorica, SLORI in NŠK, 15–26.
- Barbič, A. in Miklavčič Brezigar, I. (1999): Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: Gospodinjstvo v Tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, 3, 4. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 39–47.

- Barsotti, O. in Lecchini, L. (1995): The experience of Filipina female migrants in Italy. V: *International Migration Policies and the Status of Female Migrants, Proceedings of the United Nation Expert Group Meeting on International Migration Policies and the Status of Female Migrants*, San Miniato, 28–31.
- Blanchini, E. (1952): Kmečka posest v Beneški Sloveniji [časopisni podlistek iz monografije *La proprieta agraria ed i bisogni economici e sociali degli agricoltori nel Friuli italiano*, izdani leta 1898]. *Matajur* 3, (45), 3.
- Boserup, E. (1970): *Women's role in Economic Development*. New York, St. Martin's Press.
- Bruner M. E. (1986): Introduction. V: Turner W. V. in Bruner M. E.: *The Anthropology of Experience*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 3–30.
- Campani, G. (1995): Labour markets and family networks: Filipino woman in Italy. V: Rudolph, H. in Morovasic, M.: *Bridging States and Markets: International Migration in the Early 1990s*. Berlin, Edition Sigma.
- Clavora, F. (2000): Storia e consequence dell' emigrazione. V: Petricig, P.: *Valli del Natisone – Nediške doline. Ambiente/Cultura materiale/Arte/Tradizioni popolari/Lingua/Storia*. San Pietro al Natisone, Cooperativa Lipa editrice, 390–407.
- Clavora, F. in Ruttar, R. (1985): *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle valli del Natisone*. Cividale del Friuli, Zveza Beneških izseljencev.
- Clavora, F. in Ruttar, R. (1993): *The community without a name*. Premariacco – Udine, Zveza Slovenskih Izseljencev Furlanije - Julijske krajine/Unione Emigranti Sloveni del Friuli - Venezia Giulia.
- Decima, F. (2001): Percorsi femminili in emigrazione. Relazioni sociali e vissuto urbano di donne somale e marocchine a Bologna. V: Arru, A., Ehmer, J. in Ramella, F.: »Migrazioni«, *Quaderni storici* 36, 1 (106), 201–232.
- Ferenc, T. (1987): Beneška Slovenija [geslo]. V: Bešter, M. et al.: *Enciklopedija Slovenije* (1. zvezek). Ljubljana, Mladinska knjiga, 227–232.
- Grafenauer, B. (1977): Slovenci na zahodni meji. Vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Beneške Slovenije s posebnim ozirom na naselitev Slovencev. *Prešernov koledar* 1978. Ljubljana, Prešernova družba, 97–107.
- Gregson, N. in Lowe, M. (1994): *Servicing the Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labor in Contemporary Britain*. London in New York, Routledge.
- Henshall Momsen, J. (1999): Maids on the Move. V: Henshall Momsen, J.: *Gender, Migration and Domestic Service*. London in New York, Routledge, 1–22.
- Hoskyns, C. in Orsini-Jones, M. (1995): Immigrant women in Italy, perspectives from Brussels and Bologna. *European Journal of Women's Studies*, 2, 51–76.
- Kalc, A. (1996): L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales* 6, 8, 23–60.
- Kalc, A. (2000): Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodnje/Savogna. *Dve domovini/Two Homelands*, 11–12. Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 175–202.

- Kalc, A. in sodelavci (2002): *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Knjižica Annales majora. Koper – Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica.
- Kalc, A. in Kodrič, M. (1992): Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske migracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 46, 2. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 197–209.
- Kodrič, M. (1990): Življenjska zgodba izseljenke varuške. *Jadranski koledar* 1991. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 99–102.
- Komac, M. (1990): *Politična kultura, Narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj. Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini*. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo [doktorska disertacija].
- Makuc, D. (1993): *Aleksandrinke*. Gorica, Mohorjeva družba.
- Merk, P. (1999): *Slovenska imena v Italiji: priročnik/Toponimi sloveni in Italia: manuale*. Trst, Mladika.
- Mestieri da donna (2003): http://www.unipd-org.iperv.it/pariopportunita/studenti/tesi/frulli_lungo.htm (3. 4. 2003).
- Mlekuž, J. (2002): *Proučevanje učinkov migracij na vrednotenje prostora med izseljenci iz Nadiške Beneške Slovenije*. Bovec, Filozofska Fakulteta, Oddelek za geografijo [magistrska naloga].
- Musoni, F. (1978) Gli Abitanti. V: Slovenski Raziskovalni Inštitut: *La Slavia Italiana nella »Guida delle Prealpi Giulie« di Onilto Marinelli*. Atesa editrice, 106–211 [ponatis izbranih poglavij iz knjige, prvič izdane leta 1912].
- Pagani, B. M. (1968): *L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940*. Udine, Arti Grafiche Friulane.
- Reher, D. S. (1998): Family ties in Western Europe: persistent Contrasts. *Population and Development Review* 24, 2, 203–234.
- Stranj, P. (1999): *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst, SLORI in Narodna in študijska knjižnica in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze.
- Treves, A. (1976): *Le migrazioni interne nell'era fascista*. Torino, Einaudi.
- Vandsemb, B. (1995): The Place of Narrative in the Study of Third World Migration: the Case of Spontaneous Rural migration in Sri Lanka. *Professional Geographer* 47, 411–425.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF EMPLOYMENT OF YOUNG WOMEN FROM JULIAN SLOVENIA IN HOUSEHOLDS OF ITALIAN TOWNS: A SILENT, BITTER-SWEET, NEVER ENTIRELY SPOKEN OUT AND HEARD STORY

Jernej Mlekuž

The contribution deals with poorly researched but massive phenomena of emigrating and employing of young women from Julian Slovenia in households of Italian towns (mainly in the period after World War II). Emigration of women because of work, employment in the household sector was mostly understood as a "push" factor resulting from poverty at home. Women that emigrated and accepted such work have mostly been presented as victims. Suchlike a view in a larger number of cases denoted and still does, as the contribution shows with a presentation of some newspapers articles, the emigrating and employing of women from Julian Slovenia in households of Italian towns. A detailed reading of personal evidences of onetime "dikle" (servant girls) confirms the "weight" of such a view, and on the other hand reveals the phenomena in a much more complex, variegated image. Young women who were "forced to go", as speaks this dominant narration, "for a better bread" to Italian towns, not necessarily considered themselves victims. Some, as personal evidences reveal, sought "adventure", at least partly financial independence, they wished to rid (at least to some degree) of the ties of patriarchal society, swap the hard peasant work with a more attractive work in households, or merely make a change in their lives. Not to neglect is the "attractiveness" of the city, which not only was offering the "unreachable and fanciful splendour" but as well opening new life perspectives. "To be a servant girl" in most cases meant just the initial step in the social and/or professional mobility of young women.

In a complex understanding of migrations, it is necessary to take into consideration the influences of wider social structures as the intentions, decisions of individuals, or as sociologists would say with a swift stroke, "the structure and functioning". In addition, if we limit to just one, we can succeed at the utmost to catch only part of a much more interesting, multi-significant and complex story.

The contribution also stresses that personal evidence, upon which a lot of dust sat in (approximately) fifty years, should be read most attentively, cautiously and with a certain distance. It is not only about the "consequences" of time remoteness of the phenomena. Namely, it is extremely difficult to view unburdened or "neutral" upon the phenomena of emigration and employment of young women in households as it hardly ever unconcernedly refers to discrimination and exclusion that race, ethnicity, class, gender, religion, education etc. bring.

Jernej Mlekuž, Geographer, Ethnologist and Cultural Anthropologist at the Institute for Slovenian Emigration Studies of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, Slovenia.